

ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ РОБОТИ СУЧАСНОГО ЕТНОЛОГА «В ПОЛІ» (експедиції до Чернівецької та Тернопільської областей)

**Віталіна Юрченко,
Віталій Іванчишен**

УДК 39:303.436.3](477.84/.85)

Одним з невичерпних фондів зберігання усноїсторичної традиції будь-якого етносу є пам'ять його представників. У ній закарбовано найдрібніші деталі та фрагменти минулого, що мають різні смислові відтінки, багато разів обговорюються, належно осмислюються та постають своєрідним індивідуальним / колективним досвідом адаптивних практик до нових умов життя. Саме тому проведення етнологом польової роботи повсякчас не втрачає своєї актуальності. Це стосується не лише аспектів збору і систематизації відомостей, але й відстеження показників їхньої трансформації з огляду на зміни історичних та етнокультурних реалій. Так, протягом 23–27 квітня 2018 року науковими співробітниками відділу «Український етнологічний центр» ІМФЕ ім. М. Т. Рильського була проведена планова етнографічна експедиція на сучасній адміністративній території Чернівецької та Тернопільської областей.

Експедиційний виїзд передбачав виконання низки завдань, які включали збір фактографічного матеріалу з проблем, пов'язаних з життям української родини, побутуванням усноїсторичної традиції, господарських занять, народної архітектури, громадського побуту та системи народних знань і вірувань. Завдяки застосуванню методів опитування, фото- та відеофіксації вдалося виявити специфічні риси регіональної мозаїки етнокультури українців, прослідкувати сучасні механізми її побутування.

Територіально експедиційний виїзд охопив села Глибочького (сс. Корчівці, Купка) і Заставнівського (сс. Кадубівці, Ржавинці, Добринівці) районів Чернівецької області та Чортківського (сс. Сосулівка, Улашківці, Росохач) району Тернопільської області. З огляду на актуальність дослідження специ-

фіки функціонування міської культури, було здійснено етнографічні записи в м. Заліщиках (Тернопільська обл.) та м. Чернівцях.

Сучасні польові студії з вивчення життя і традицій української родини розглянуто в контексті двох площин. З одного боку, запис вівся крізь призму родинного усноїсторичного екскурсу, при цьому респондент (або кілька представників родини, що є ефективнішим для дослідження проблеми), розповідаючи про події власного минулого та родинний досвід, зазвичай вписував їх в історичну канву. При опитуванні часто проявлялися рефлексії щодо трагічних моментів, які кардинально змінювали життя сім'ї (наприклад, переселення, зміна місця роботи тощо). Впевненість опитаних у невідворотності згадуваних подій, мотиви збереження власного / сімейного життя зумовлювали свідоме прийняття історичних реалій, відмову від будь-якої форми опору. Це однією площиною, у рамках якої уможлилювався успішний збір польових матеріалів, є запис індивідуально-родинних спогадів і фрагментів родинних переказів, що закарбувалися в пам'яті опитуваних як усталені наративи. Такі матеріали є змістовно наповненими та більш деталізованими, однак у них часто відображено непов'язані між собою мікроісторичні сюжети, подекуди відсутні власні оцінки подій. Значущими та ефективними виявилися дослідження й пошуки міських родинних історій у Чернівцях і Заліщиках.

Актуальними в контексті збору етнографічних даних та популяризації науково-краєзнавчої роботи є вивчення здобутків з дослідження родоводів мешканців краю. Зокрема, відзначимо плідну діяльність у цьому напрямку М. Столяра (с. Ржавинці) та С. Воевітка (м. Чернівці).

Під час проведення опитування на українсько-румунському пограниччі на прикладі сіл

Глибоцького району Чернівецької області було встановлено, що в повсякденному спілкуванні населення не надає перевагу українській мові.

Не можемо оминати увагою той факт, що доволі проблемним на сьогодні є запис польового матеріалу щодо системи народних знань, традиційних і міфологічних уявлень. Це пояснюється значним розгортанням релігійного руху на досліджених теренах, особливо на Буковині. Крім домінуючої православної традиції, нині існує безліч альтернативних релігійних напрямків, що детермінує превентивне протистояння, активізацію різномірної діяльності релігійних громад. Питання, пов'язані з міфологічними аспектами, традиційними уявленнями, системою метеорологічних знань, викликали спротив в опитуваних, які відмовлялися вести розмову в цьому напрямку. Натомість теми, що стосуються народної релігійності, громадської церковної роботи та власного / родинного внеску в розвиток сільської (церковної) громади, викликали жвавий інтерес у респондентів.

Неодмінною частиною громадського побуту українців були звичаї трудової взаємодопомоги. На Чернівецьщині, зі слів респондентів, колективну працю застосовували під час виконання таких видів робіт, як будівництво хати (причому особливості гуртової праці при спорудженні житла респонденти розкривають найповніше), лушення кукурудзи («лупити кукурудзу»), прядіння льону та конопель, «дертя» пір'я на подушки. Колективні практики, зокрема в м. Заставні (у тому числі в досліджених селах Кадубівці, Ржавинці Заставнівського р-ну Чернівецької обл.) і на Подністров'ї загалом, називають «клака». Натомість у Тернопільській і Хмельницькій областях, сусідська взаємодопомога має назву «толока».

Зі спогадів респондентів: «Лушили кукурудзу надворі, як нажнуть багато кукурудзи, якщо було поле у господаря, там півгектари чи гектар, та й звозили її на обору і кликали ввечері 20–30 людей, і лупили її — влаштовували таку клаку. Потім йшли до хати на вечерю, ще й музик кликали, музика грає, а дівчата з

хлопцями гуляли». «Взимку кликали клаку — прядли клочі, хто сам пряд собі, а то теж кликав клаку, та й цілу хату закличуть, лавок накладуть і засідають, і так прядли. Це такі клаки на кукурудзу і на клоча. Більше так не кликали» (с. Кадубівці). Зауважимо, що прядіння — це заключний етап підготовки волокна до ткання. На «прядки» збиралися для підготовки пряджі — обробки клоччя (недостатньо очищених коротких, дрібних волокон, з яких прядли товсту нитку і виготовляли грубе, товсте волокно, мотузки та мішки; клоччя прядли окремо, лише веретеном). Прядіння складалося з двох операцій: формування кужеля з волокон і власне самого прядіння. З розчесаних волокон конопель скручували конусоподібні кужелі, навивали їх на дерев'яну прядку — кужілку. Уже з кужеля за допомогою веретена прядли нитки. Доволі рідко тепер вдається зустріти респондента, який би детально зміг описати процес прядіння. Однак жителька міста Чернівців пам'ятає, як під час вечорниць прядли на кужівці: «Сходилися там до однієї жінки, хто мав кужілку, на патикові вовна овеча, вівці стрижуть, вовна тако намотана, намотана, розкублена файно, і таке веретено завелике, там прив'язали, закрутили ту вовну і теє веретено, воно крутиться, і нитка потрохи її тягне, тягне. Так прядли, красили, коноплі сіяли, прядиво тоже».

При будівництві хати скликали людей до себе додому, по черзі сусіди допомагали один одному. Їх кількість коливалася від 20 до 100 осіб. Роботи проводили в будь-який день тижня. Вони передбачали вироблення з глини цегли спеціальної форми, оскільки її тоді в продажі ще не було. Обов'язковим елементом такого заздалегідь організованого виробничого процесу було пригощення людей обідом і вечерею. Традиційними були страви: борщ з квасолею, «фасулі», галушки, біб варили, «бандолі» (великі, як біб). Респонденти згадують: «Дуже так вже їли, наробилися, посідають, стелять так на лавочці і на землі, сідали та й їдять прямо на землі». На Тернопільщині на толоку готували капусту, душенину (м'ясо з додаванням овочів і прянощів), кашу, голубці,

борщ, «тертюхи», пекли пироги з картоплею, хліб, пончики, пампушки.

Так само толоки робили, коли дерли пір'я. Жінки ходили одна до одної — робили спільно («толокою») подушки. «Гусей було багато, а воно не було тих ребер твердих». Скликали 6—7 жінок, вони приходили з полудня на тричотири години, брали з собою спеціальні решета (с. Сосулівка). Надважким для респондентів було питання про спільні практики, пов'язані зі збором урожаю, як-от косовиця, чи свято обжинків. Такі дані, на жаль, зібрати не вдалося.

У ході експедиційного візду нами було зафіксовано цікаві свідчення про побутування за радянських часів своєрідної форми взаємостимулювання під час колективної роботи в колгоспі. Так, при опитуванні респонденток, які в молоді роки працювали в колгоспі в ланці, зібрано відомості про особливий колективний дух і навіть зв'язок між робітницями. Серед ланкових зазвичай була головна, яка після перерви зачинала роботу (сапати грядки). Це була активна і швидка трудівниця, що ніби задавала тон і темп у роботі. Такою була надпрацьовита (що дуже любила працювати, не цуралася жодної роботи, — як вона сама себе позиціонує) жителька села Ржавинці Василина Агатій. Кажали: «А ну, Василю, давай, ти зачинай...» І я як зачну, вони всі за мною, а ми півчаса то не сапали, і всі подряд за мною пошлі, пошлі».

На запитання про громадські форми управління в селі (про сільську громаду як форму громадського устрою, порядок обрання старости, наявність старійшини, сільські збори («сходи»), молодіжні громади), на жаль, не вдалося зібрати багато інформації. Опитані охоче розповідали про нинішню практику спільного обговорення питань, що стосуються життя села (ремонт криниці, проведення водопроводу тощо). У сільських зборах беруть участь усі його жителі. Маємо також поодинокі фрагментарні згадки про громадський осуд і покарання крадіїв. Цінними виявилися спогади респондентки з Чернівців, яка розповіла, що її дід був «двірником» (не варто плутати з людиною, яка прибирає у дворі). За її словами, «двірник» — людина на кшталт го-

лови сільської ради, до його обов'язків входило наглядати за порядком у селі. Коли траплялася крадіжка, скажімо курей, злодія садили на фіру і примушували кричати «я украв вчора кури». При цьому сильно били коня батогом, «так як того вуйка, що вкрав курей. Таке було, міліції не було, не хапали, не штрафували, не судили, нічого». Інший приклад маємо із с. Ржавинці, у якому респондентка згадала випадок дітовбивства через зведення дитини. Односельчани, викривши цей злочин, схопили її та поклали мертво дитя біля неї, і так, осуджуючи на загал, везли «на комуну» до центру села. Респондентка називає «комуною» тих людей, які виконували управлінські функції в селі, зокрема мали повноваження засуджувати і карати винних. Згадують опитані й про звичай водити по селу злодіїв з украденою річчю на шиї. Наприклад, у с. Кадубівці злодія змусили підходити до людей на вулиці з украденими вовняними намітками і казати «я це вкрав». Він повинен був підходити до всіх, навіть до дитини, незважаючи на незначний інтерес «маленької людини» до цієї події.

Не надто інформативними, але не поодинокими, зі схожими даними про наявність у господарстві здебільшого одного коня і потребу об'єднатися силами з сусідом чи братом, є оповіді про звичай «супряга» (кіньми). Респонденти лише вказують, що такий звичай існував, без детального опису цього процесу. Проте зазначають, що одним конем нічого не робили, спрягали часто двох (с. Ржавинці, Кадубівці).

Варто згадати і про актуальний досі поділ села на кутки. Селяни пам'ятають їхні назви. Зауважують, що колись мешканці різних кутків жили між собою дружно. На молодіжні зібрання приходили хлопці з різних кутків, а суперечки між ними починалися, лише коли приходили парубки із сусідніх сіл, бо вони не хотіли віддавати своїх дівчат «чужакам». Маємо деякі свідчення про особливості молодіжного дозвілля. Пам'ятають респонденти про вечорниці. Відомості про таку форму молодіжних зібрань скупі, стосуються лише знаного факту гуртування молоді в хаті (взимку) і на вигоні (влітку). Згадуючи, як вибирали хату для вечорниць, розповіли: «То така

хата була, не були такі газди, були такі, що сама була жінка, вибирали та й йшли». Під час опитувань респонденти наголошували, що раніше дівчата і хлопці гуляли на вечорницях не допізна, а поверталися додому ще до заходу сонця: «Сонце на небі, то вже всьо, всі порозходилися додому». Натомість зараз молодь ввечері лише виходить на вулицю, і це дивує старше покоління. Описують, що на вечорниці сходилися прясти कुделі (кужелі), шити. Хлопці приходили до дівчат, пригощання зазвичай не приносили, балакали, ночувати не залишалися. «Дівчата собі пішли додому, а хлопці собі пішли додому. То так не було, як тепер, — дівчата ночами ходять, цього не було. А на толоці, там виводили музику, хлопці і дівчата сходилися, гуляли, музику наймуть. Та доки й сонце на небі, вже всьо, порозходилися по домам. Нема, щоб дівчина ходила по ночах вулицями, як тепер». Увечері вже почали ходити за радянського періоду, коли в клубах почали показувати художні фільми. «То вже сестра, як хоче десь з дівчатами піти, а тато мій та й каже: “Ти куди йдеш вночі?” — вони не привикли так, як ми, були дівчата ці, старші, що ще сонце на небі, а вже дома були. “Та я йду у вечірню школу”, — дурить тата. Ну, вже скінчилась вечірня школа, то й вона хоче в кіно йти, а мама, ніби мама молодша, та й нічого, та й каже: “Йди”. Вже вечір, пізно, вже стемніло, а тато кажуть: “Де вона пішла? Ти її пустила, то йди за нею. Де вона вночі ходить”. То це вже не подобалося татові, бо тато до такого не звик, бо мама моя була молода, на десять років була молодша. “Та й уже те пустила, то йди за нею. Ніч темна, куди ти її пустила?”. А она то в кіно, то якісь танці ввечері, то й ходила. А не, то ці старші не ходили, то татові не подобалося, бо це таке не було, щоб дівка ходила, а тепер лиш вночі йде дівчина, вдень немає куди йти, вечір — та й пішла». Досить неоднозначними видаються свідчення про те, що на вечорниці ходили не вельми добродішні й порядні дівчата: «То такі йшли, що тата не мали чи мами, чи якась сирота, та й ті сходилися, то так не дуже пускали родичі, де строгі були».

Серед громадських форм дозвілля заслуговує на увагу також відзначення дня освячення церкви в селі — «Храм» називається». Цін-

ними виявилися дитячі спогади респондентки з м. Заліщиків про святкування цього празника в 60-х роках ХХ ст., яке в її селі відбувалося на Спаса. На Храм з'їжджалися возами, привозили груші, яблука, а також печива різної форми (хрестик, сердечко, булочка) на кольорових шнурочках. Діти вішали собі на шию різну випічку, яку їм купували бабусі. «А то тепла погода, і ми полягаєм спати, а рано встаємо, а тут розова нитка, червона, зелена ниточка. Все тако на тілі повідбивалося. Ото таке дитинство було». Гості з інших сіл залишалися на ночівлю в місцевих господарів. «Він знав, якщо він цього року прийде до тебе, то наступного року на Храмовий празник, то ти до нього прийдеши. То були такі візити. Гуляли люди і так сходилися. Родичалися так».

Щодо сусідських відносин, то характерними були добрі приятельські стосунки. Причиною сварки переважно була межа. Респондентка із м. Заліщиків згадала випадок, коли її сусід не згодився пересунути межу і віддати шматок землі. «Поділили так — одна межа так іде, з цього боку я садила, а з іншого — сусід. Кажу йому: “Давайте кинемо, нащо нам ті зигзаги”. А дід жив старий на тій господарці, і так поміряти, то ніби нам на один крок довше, і дядько той не згодився і всьо, так і є. Ніяк не могла діда переконати, не міг крока мені віддати, так і живе. Я кажу: “Я вам посуну, дамо вам сюди”. Я дивувалася, що билися за землю. У нас було інше відношення до землі: досить з вас, то не ваше та й все. А вже як почали паї давати, то люди почали кожен до себе, ще на то, ще на то, аж тоді я зрозуміла, чому вони билися за землю, і зрозуміла діда, чому він не хотів уступити мені».

Таким чином, нині під час ведення експедиційної роботи перед збирачем-дослідником постає ряд завдань, пов'язаних з необхідністю фахового володіння новими навичками роботи з інформаторами, формуванню яких сприятиме бачення справжньої картини побутування того чи іншого етнографічного явища, виявлення нових (породжених сьогоденням) елементів у традиційно-побутовій культурі, а також висвітлення соціокультурних трансформацій у сучасній Україні.